

УДК 349.42

Сергій Лушаєв,*канд. юрид. наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СІМЕЙНОГО ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

У статті здійснено аналіз норм Закону України «Про фермерське господарство» та зарубіжного законодавства, що регулюють створення й діяльність сімейних фермерських господарств, і наукових праць, присвячених дослідженню цієї сфери суспільних відносин.

Ключові слова: правове регулювання відносин зі створення й діяльності сімейних фермерських господарств, сімейне фермерське господарство, особисте селянське господарство.

Постановка проблеми. Для вивчення правового становища сімейного фермерського господарства необхідно встановити, що таке фермерське господарство. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність і/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [1]. Утім наведене визначення цього суб'єкта аграрного права не містить ознак, що притаманні сімейному фермерському господарству. Водночас у світовій господарській практиці панівним є ставлення до сімейного фермерського господарства як до специфічної форми господарської діяльності, що є надзвичайно чутливою до зовнішнього регулюючого впливу. Сімейне фермерське господарство у світі сприймається як гарант продовольчої безпеки, інструмент політики зайнятості сільського населення, економічна основа сільської місцевості [2, с. 38]. Наведене зумовлює нагальність здійснення наукового дослідження правового становища сімейного фермерського господарства. Вивчення правового становища сімейного фермерського господарства має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Перше полягає в удосконаленні відповідних теоретичних положень, а друге – у вирішенні правозастосовних проблем.

Рівню теоретичного розроблення проблеми притаманне те, що в спеціальній літературі недостатньо уваги приділяється визначенню власне поняття сімейного фермерського господарства, що посилює актуальність статті. Окремі аспекти питань, що розглядаються, вивчалися, зокрема, Г. Корнієнко та С. Хрипко, які проаналізували положення Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких за-

конів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [2, с. 36–39; 3, с. 129–131]. П. Кулинич висвітлює шляхи вдосконалення законодавства про фермерські господарства [4, с. 25–28; 5, с. 47–50]. В. Поліщук виокремив певні форми фермерського господарства [6, с. 66–70]. О. Гафурова порівняла особисте селянське господарство й сімейне фермерське господарство [7, с. 280–284]. В. Уркевич здійснив аналіз новел правового регулювання створення та функціонування сімейних фермерських господарств в Україні [8, с. 67–75].

Метою статті є формулювання визначення сімейного фермерського господарства, виокремлення його видів шляхом аналізу норм Закону України «Про фермерське господарство», зарубіжного законодавства й наукових праць, що присвячені розглядуваній проблемі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз норм Закону України «Про фермерське господарство» та зарубіжного законодавства доцільно здійснити щодо видів сімейного фермерського господарства. Згідно з новою ч. 5 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV, фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, і фермерське господарство, організоване на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовуються праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, зокрема фізична особа-підприємець, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Залучення сімейним фермерським господарством інших громадян може здійснюватися виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства й потребують спеціальних знань чи навичок.

Частиною 3 ст. 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV передбачено, що головою сімейного фермерського господарства без статусу юри-

дичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства. Відповідно до ч. 5 ст. 8-1 указанного Закону, умови договору про створення сімейного фермерського господарства визначають

найменування, місцезнаходження господарства, мету й види його діяльності; порядок прийняття рішень і координації спільної діяльності членів господарства; правовий режим спільного майна членів господарства; порядок покриття витрат і розподілу прибутку або збитків діяльності господарства між його членами; порядок вступу до господарства та виходу з нього; трудові відносини членів господарства [1].

Згідно зі ст. 4 Регламенту Європейського Союзу Європейського Парламенту й Ради від 17.12.2013 № 1307/2013 щодо встановлення правил для прямих виплат фермерам згідно зі схемами підтримки як складника спільної аграрної політики та скасування Регламенту Ради № 637/2008 і Регламенту Ради № 73/2009, фермером є фізична чи юридична особа або група фізичних чи юридичних осіб, незалежно від правового становища, наданого такої групі і її членам за національним правом, які здійснюють сільськогосподарську діяльність [9].

Підсумовуючи зазначене, відмітимо, що спільним для норм як національного, так і зарубіжного законодавства, що регулюють створення та діяльність сімейних фермерських господарств, є можливість існування сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи.

Проаналізуємо наукові праці, присвячені дослідженню правового регулювання суспільних відносин зі створення й діяльності сімейних фермерських господарств. Так, Г. Корнієнко акцентує увагу на тому, що в новій редакції Закону пропонується визначення фермерського господарства, що не закріплює статусу юридичної особи за таким господарством. Варто зазначити, що такий підхід є виправданим, оскільки законодавство дозволяє фермерському господарству вступати у правовідносини як юридичній особі. На нашу думку, в Законі достатньо закріпити вимогу щодо обов'язкового формування відокремленого майна господарства. Уперше на законодавчому рівні запропоновано поділити фермерські господарства на певні форми з набуттям або без набуття статусу юридичної особи: 1) індивідуальне фермерське господарство; 2) сімейне фермерське господарство [3, с. 130]. Новелою є закріплення припису, що постійно працювати у фермерському господарстві можуть тільки його члени. Надалі це не сприятиме забезпеченню постійними робочими місцями сільського населення. Тобто норма ліквідує ліберальний підхід до використання найманої праці фермерськими господарствами [3, с. 130]. На думку Г. Корнієнко, є непереконливим положення, що сімейне фермерське господарство буде діяти на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства. Договір про створення сімейного фермерського господарства є різновидом договору про спільну діяльність відповідно до положень Цивільного кодексу України та цього

Закону. З огляду на це виникає важливе питання: як буде здійснюватися соціальне й пенсійне забезпечення членів сімейного фермерського господарства? Шляхом утворення фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи законодавець хоче вирішити проблему низького рівня обсягу податкових надходжень, адже рівень сплати податків суб'єктами аграрного ринку є мізерним (селянські господарства звільнені від сплати податку на доходи фізичних осіб) [3, с. 131]. Слушним є зауваження дослідниці щодо того, що такі зміни до Закону не тільки вносять плутанину з визначенням фермерського господарства, а й сприяють ототожненню його з особистим селянським господарством. Варто зосередити увагу на тому, в чому будуть полягати відмінності особистого селянського господарства, яке займається реалізацією надлишків сільськогосподарської продукції, і фермерського господарства без створення юридичної особи. Також для особистих селянських господарств доцільно передбачити спрощену процедуру перетворення їх у фермерське господарство [3, с. 131].

С. Хришко виділяє три види сімейних фермерських господарств: фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа; індивідуальне фермерське господарство, що засновується однією фізичною особою, яка є одноосібним її власником; сімейне фермерське господарство [2, с. 37]. Від особистого селянського господарства, яке заохоче набути статусу фізичної особи-підприємця, вимагаються такі дії: підготовка комплексу документів для реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; постановка фізичної особи-підприємця на облік у податковій інспекції; постановка фізичної особи-підприємця на облік у Пенсійному фонді; постановка фізичної особи-підприємця на облік у міському управлінні статистики; виготовлення печатки за необхідності [2, с. 37]. В Україні специфічними видами оподаткування сільськогосподарських виробників нині є єдиний податок четвертої групи (для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств-юридичних осіб) і земельний податок. Вони «прив'язані» до землекористування суб'єктів господарювання [2, с. 38]. Учена пропонує розробити і прийняти положення про спрощений порядок реєстрації, обліку і звітності сімейних фермерських господарств, умови їх оподаткування, програму підтримки сімейного фермерства, закон про особливу систему соціального забезпечення осіб, зайнятих у сімейних фермерських господарствах [2, с. 38]. П. Кулнич відмічає, що передумови для повного використання приватної ініціативи громадян України у сфері забезпечення виробництва продовольчої продукції можуть бути значно кращими в разі істотного вдосконалення законодавства про фермерські господарства [4, с. 27]. Дослідник вважає, що Закон України «Про фермерське господарство» доцільно викласти в новій редакції, яка б передбачала створення сімейних фермерських господарств трьох видів: 1) фермерських господарств зі статусом юридичної особи; 2) сімейних фермерських господарств, які не мають статусу юридичної особи [5, с. 49]; якщо членами

господарства будуть два чи більше членів сім'ї, то воно може бути створене на основі договору про створення й діяльності фермерського господарства [4, с. 27]; 3) фермерських господарств без статусу юридичної особи, створених однією особою, яка проживає в сільській місцевості [5, с. 49]. Однак далеко не всі особисті селянські господарства, господарська діяльність яких виходить за межі власного споживання виробленої ними продовольчої продукції, з різних причин (психологічних, організаційних, правових) виявляють бажання набути статусу юридичної особи. У сучасних умовах України основним джерелом створення сімейних ферм є ті особисті селянські господарства, які не тільки вирощують сільськогосподарську продукцію для власного споживання, а реалізують значну її частину на ринку. Варто погодитися з думкою П. Кулинич, що, не маючи належної матеріальної бази і стартового капіталу, особисті селянські господарства в масовому порядку не зможуть трансформуватися в сімейні ферми. Тому більш перспективним шляхом такої трансформації буде створення сімейних фермерських господарств на базі тих особистих селянських господарств, які укладають різні коопераційні договори з наявними великими та середніми сільськогосподарськими підприємствами: на відгодівлю худоби, вирощування трудовмістких видів рослинницької продукції. Це дасть змогу прискорити перетворення особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства [5, с. 50]. В. Поліщук виокремлює чотири форми фермерського господарства, а саме: фермерське господарство – юридична особа, сімейне фермерське господарство – юридична особа, фермерське господарство – фізична особа-підприємець, сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець. Очевидно, що законодавець упроваджує сімейні фермерські господарства, пропонуючи їм самоорганізуватися на основі фізичної особи-підприємця, яким оформляється один із членів господарства [6, с. 68].

Проаналізувавши погляди вчених щодо правового регулювання суспільних відносин зі створення й діяльності сімейних фермерських господарств, ми вважаємо за можливе виокремити такі види: сімейне фермерське господарство зі статусом юридичної особи та сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець.

О. Гафурова вказує, що Закон України «Про фермерське господарство» створює умови для наближення правового становища сімейного фермерського господарства, організованого на основі діяльності фізичної особи-підприємця, до правового становища особистого селянського господарства. Хоча мета діяльності вказаних господарств є різною (в особистому селянському господарстві – це задоволення особистих потреб його членів; у фермерському господарстві – отримання прибутку), але засоби її досягнення не надто відрізняються: для особистого селянського господарства – це здійснення виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, а також реалізація її надлишків; для фермерського господарства –

виробництво товарної сільськогосподарської продукції, здійснення її переробки та реалізації. Тобто в обох випадках – це реалізація товарної сільськогосподарської продукції. Також учена виокремлює ознаки сімейного фермерського господарства: використання праці членів господарства, якими є члени однієї сім'ї, використання найманої праці у виключних випадках, а також використання земель сільськогосподарського призначення, у тому числі й для ведення особистого селянського господарства [7, с. 282].

На думку В. Уркевича варто вважати негативним те, що в новому визначенні поняття «фермерське господарство» так і не зазначено, формою підприємницької діяльності яких саме громадян є фермерське господарство. У ч. 5 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» фактично закріплено ознаки сімейних фермерських господарств [8, с. 69]. Зокрема, визначальними ознаками сімейних фермерських господарств є використання в їхній діяльності праці членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї [8, с. 70]; їх головою може бути лише член відповідної сім'ї, а сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи – лише член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець і визначений договором про створення такого господарства. Розглядуваним Законом запроваджено новий вид аграрно-правового договору, адже до моменту набрання чинності цим нормативно-правовим актом законодавство України такої категорії, як «договір про створення сімейного фермерського господарства», не закріплювало [8, с. 72].

Отже, можна констатувати наявність таких ознак сімейного фермерського господарства: використання праці членів господарства, що належать до однієї сім'ї; обмеження використання найманої праці.

Висновки

Уважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV п. 1 такого змісту: «Сімейне фермерське господарство – це особлива форма аграрного підприємництва, що передбачає використання праці членів однієї сім'ї на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що належать їм на праві власності й/або праві користування».

Статут сімейного фермерського господарства, зареєстрованого як юридична особа, і договір про створення сімейного фермерського господарства, організованого на основі діяльності фізичної особи-підприємця, є засадничими документами та визначають порядок створення й діяльність цієї нової форми товарного виробництва сільськогосподарської продукції.

Перспективами подальших наукових досліджень може бути використання отриманих результатів у наукових розробках, а також дослідження законодавства про фермерські господарства інших держав, зокрема нормативно-правових актів, що регулюють відносини зі створення й діяльності сімейних фермерських господарств.

Список використаних джерел:

1. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV / Верховна Рада України // Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

2. Хрипко С. Сімейні фермерські господарства: проблеми правового регулювання / С. Хрипко // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 9. – С. 36–39.

3. Корнієнко Г.С. Щодо можливих змін до Закону України «Про фермерське господарство» / Г.С. Корнієнко // Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка. – К., 2015. – С. 129–131.

4. Кулинич П.Ф. Фермерське право України на початку XXI століття: стан та перспективи / П.Ф. Кулинич // Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі : матеріали «круглого столу», м. Харків, 13 червня 2014 р. / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х., 2014. – С. 25–28.

5. Кулинич П.Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та

діяльності / П.Ф. Кулинич // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 47–50.

6. Поліщук В. Суб'єкти правовідносин у промисловому садівництві / В.А. Поліщук // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 10. – С. 66–70.

7. Гафурова О.В. Проблеми правового регулювання діяльності особистих селянських господарств / О.В. Гафурова // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 3. – С. 280–284.

8. Уркевич В.Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств / В.Ю. Уркевич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». – К., 2016. – Вип. 243. – С. 67–75.

9. Regulation European Union No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation No 637/2008 and Council Regulation No 73/2009 // Official Journal of the European Union Legislation 347/608 20.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.

В статті аналізуються норми Закону України «О фермерском хозяйстве» и зарубежного законодательства, регулирующие создание и деятельность семейных фермерских хозяйств, и научные работы, посвященные исследованию данной сферы общественных отношений.

Ключевые слова: правовое регулирование отношений по созданию и деятельности семейных фермерских хозяйств, семейное фермерское хозяйство, личное крестьянское хозяйство.

In the article the norms of the Law of Ukraine “About the farm” and foreign legislation regulating founding and activity of family farms and scientific works dedicated researching this sphere of social relations is analyzed.

Key words: legal regulation the relations on founding and activity of family farms, family farm, personal peasant farm.